

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.24>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО НАСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА США

Назар Софія Михайлівна,

аспірантка

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті досліджується правова природа інституту наставництва як соціально значущої діяльності, що спрямована на підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Особлива увага приділяється аналізу законодавчого регулювання наставництва в правовій системі США з метою виявлення потенціалу для вдосконалення української нормативної бази. Обґрунтовано актуальність порівняльного підходу в умовах поширення в Україні практики наставництва на сімейні форми виховання. Встановлено, що США є першопрохідцем у розвитку сучасного наставництва завдяки таким ініціативам, як "Big Brothers Big Sisters" та іншим численним програмам, які отримують фінансування на федеральному рівні. Зокрема, розглянуто зміст і завдання Закону про наставництво прийомної молоді (2023), який передбачає надання грантів на створення та підтримку менторських програм для дітей, що мають досвід перебування у прийомних родинах. Окрема увага присвячена визначенню категорій підопічних, вимогам до наставників, механізмам відбору та контролю, а також способам використання бюджетних коштів. Поряд з цим досліджено й інші законодавчі ініціативи, зокрема Закон про наставництво заради успіху та законопроект H. R.9041 щодо наставництва за принципом «рівний-рівному» для батьків, що демонструє розширення сфери застосування наставництва в США – від дітей і молоді до дорослих, які перебувають у складних життєвих обставинах. Виявлено як спільні, так і відмінні риси між українською та американською моделями наставництва. Схожість проявляється у визначенні мети наставництва – підтримка, соціалізація та підготовка до самостійного життя вихованців; відмінності – у рівні фінансового забезпечення, обсягах державної участі та гнучкості законодавства. Зокрема, в США наставники можуть отримувати оплату за свою діяльність, користуються грантами та мають доступ до програм підготовки, тоді як в Україні наставництво здебільшого носить волонтерський характер. Зроблено висновок про доцільність адаптації окремих елементів американського досвіду з урахуванням українського соціального контексту.

Ключові слова: наставництво, сімейне право, діти-сироти, прийомна сім'я, сімейно-правове регулювання, менторські програми, заклади інституційного виховання.

Sofia Nazar. Peculiarities of Legal Regulation of Mentoring Relations in Ukraine and the USA

The article explores the legal nature of the mentoring institution as a socially significant activity within the sphere of family law aimed at supporting orphans and children deprived of parental care. Particular attention is paid to the analysis of the legal regulation of mentoring in the U. S. legal system with the purpose of identifying potential improvements for the Ukrainian regulatory framework. The relevance of a comparative approach is substantiated, especially in light of Ukraine's efforts to expand mentoring practices to family-based forms of child care. It is established that the United States is a pioneer in the development of modern mentoring, due to initiatives such as "Big Brothers Big Sisters" and numerous other programs receiving federal funding. In particular, the article examines the content and objectives of the Foster Youth Mentoring Act (2023), which provides for grants to create and support mentoring programs for children with experience in foster care. Special attention is given to the definition of mentee categories, mentor requirements, selection and control mechanisms, and methods of using

budgetary funds. In addition, the article investigates other legislative initiatives, including the Mentoring to Succeed Act and the H. R.9041 bill on peer-to-peer mentoring for parents. These illustrate the expansion of the mentoring institution in the United States from children and youth to adults in difficult life circumstances. Both similarities and differences between the Ukrainian and U. S. mentoring models are identified. The similarity lies in the shared purpose of mentoring – support, socialization, and preparation for independent living. Differences relate to the level of financial support, the extent of government involvement, and the flexibility of legislation. In the U. S., mentors may receive compensation, benefit from grants, and have access to training programs, whereas in Ukraine, mentoring is primarily voluntary. The conclusion highlights the advisability of adapting selected elements of the U. S. experience, taking into account the Ukrainian social context.

Key words: mentoring, family law, orphans, foster family, family law regulation, mentoring programs, institutional care facilities.

Специфіка правової природи наставництва як соціально значущої діяльності у сфері сімейного права, пов'язаної з підтримкою вихованців закладів інституційного виховання, безпосередньо обумовлює особливості правового регулювання відносин щодо здійснення наставництва у правовпорядках різних країн. Оцінюючи шанси України в питанні остаточної ліквідації інституційної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема, припускаючи, що така ліквідація в силу цілої низки політичних та соціально-економічних чинників є перспективою мінімум декількох років, а також враховуючи нещодавно презентовані органами виконавчої влади наміри поширити діяльність щодо наставництва і на форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на наш погляд, є об'єктивна потреба в проведенні порівняльного аналізу підходів до організації наставництва в Україні та зарубіжних правовпорядках, що, безумовно, сприятиме виробленню висновків про напрямки вдосконалення вітчизняного механізму правового регулювання досліджуваних відносин.

Порівняльне дослідження, на наш погляд, слід розпочати зі США, які справедливо можуть вважатися батьківщиною сучасного інституту наставництва, оскільки саме там на початку XX ст. відбулося створення першої повноцінної програми менторства в рамках діяльності благодійної організації "Big Brothers Big Sisters", спрямованої на надання підтримки і допомоги соціально вразливим верствам населення, насамперед, молоді та дітям у складних життєвих обставинах, не кажучи вже про динамічний розвиток, якого набуло

наставництво завдяки діяльності інших не менш відомих американських благодійних організацій. Як стверджують джерела, сьогодні понад 5000 організацій у Сполучених Штатах Америки пропонують певну форму наставництва та обслуговують приблизно 3 мільйони молоді. Наставництво пропагується як частина широкого спектру окремих федеральних програм, що охоплюють міністерства освіти, юстиції, охорони здоров'я та соціальних служб. Управління ювенальної юстиції та запобігання правопорушенням є найбільшим федеральним спонсором молодіжного наставництва – у період з 2008 по 2020 фінансові роки воно виділило близько 1 мільярда доларів у вигляді грантів наставницьким організаціям [1].

Важливість наставництва як невід'ємного елемента державної соціальної політики США може бути підтверджена низкою обставин, серед яких чільне місце належить запровадженню у 2002 р. Націо-нального місяця наставництва – кампанії, яку протягом січня щорічно проводять неурядова некомерційна організація MENTOR та її афілійовані організації по всій країні [2]. Як зазначають джерела, Національний місяць наставництва присвячений підвищенню обізнаності про силу та вплив наставництва, визнанню та вшануванню внеску наставників та заохоченню людей самим стати наставниками. Це місячне свято підкреслює цінність наставницьких стосунків у освіті, особистому розвитку та збагаченні спільноти, демонструючи, як наставники можуть позитивно впливати на життя інших [3]. Зауважимо, що відзначенню Національного місяця наставництва традиційно передують його щорічне проголошення Президентом США. Так, наприклад,

в останньому проголошенні в грудні 2023 р. Президент США Дж. Байден ще раз підкреслив важливість наставництва для розвитку суспільства і держави, зазначивши, що «для більшості молодих людей зв'язок або навіть розмова з кимось, хто вірить у них, може значно змінити їхнє життя, відкриваючи перед ними нові цілі, нові ідеї та нові способи дій» [4].

У контексті правового регулювання наставницьких відносин у США зауважимо, що, на відміну від вітчизняної, американська правова система характеризується динамічністю законопроектної роботи, присвяченої розвитку та вдосконаленню його механізму в найрізноманітніших сферах соціального буття. Так, наприклад, лише у 2021 році на розгляд Конгресу було представлено три законопроекти, спрямовані на підтримку наставницьких програм. Йдеться, зокрема, про проект Закону про перехід до успішного наставництва (A Transition to Success Mentoring Act) [5], проект Закону про наставництво для досягнення успіху (Mentoring to Succeed Act) [6] та проект Закону про допомогу старших студентів молодшим (Students Helping Younger Students Act) [8].

Незважаючи на те, що ці законопроекти були повернуті на доопрацювання до профільних комітетів та не були прийняті, їх аналіз є доволі пізнавальним як із позицій цілей, які ставились перед авторами законопроектів, так і сфер їх потенційного застосування. Так, наприклад, проект Закону про перехід до успішного наставництва передбачав внесення поправок до Закону про початкову та середню освіту 1965 року щодо надання грантів відповідним суб'єктам для створення, розширення або підтримки шкільних програм наставництва для допомоги учням середньої школи, що перебувають у групах ризику, з переходом із середньої школи до старшої. Проект Закону про наставництво для досягнення успіху передбачав внесення поправок до Закону Карла Д. Перкінса про кар'єру та технічну освіту 2006 року, щоб надати Міністерству освіти повноваження надавати конкурсні гранти відповідним організаціям для створення, розширення або підтримки шкільних програм наставництва для допомоги учням із груп ризику в середній школі задля розвитку когнітивних

і соціально-емоційних навичок, щоб підготувати їх до досягнення успіхів у середній школі, вищій освіті та майбутній професійній діяльності. В той час, як проект Закону про допомогу старших студентів молодшим був спрямований на заохочення соціальних зв'язків між старшими та молодшими студентами університетів і запровадження принаймні одного компонента в навчальній програмі, присвяченого репетиторству, навчанню грамотності або позашкільним програмам, а також на отримання студентами із фінансової підтримки. Якщо проаналізувати зазначені законопроекти, можна зробити висновки про те, що, по-перше, такі ініціативи є яскравим підтвердженням універсальності інституту наставництва в американській правовій системі та широкого застосування його не лише у сфері піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а й у сфері освіти; по-друге, фокус-групами у світлі вищезазначених законодавчих ініціатив були діти та студентська молодь в цілому, а не лише ті, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують додаткової підтримки від держави; по-третє, усіма вищезазначеними законопроектами передбачалось надання насамперед фінансової підтримки для розвитку наставницьких програм з федерального бюджету США.

Сьогодні ж основу правового регулювання наставницьких відносин у США складає низка законів, найважливішим з яких є Закон про наставництво прийомної молоді від 17.05.2023 р. Необхідність прийняття цього Закону пояснюється тим, що, за даними Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США, сьогодні понад 400 000 дітей перебувають у прийомних сім'ях. Чимало з них стикається з багатьма проблемами, включаючи перерви в навчанні та відсутність стабільного і постійного житла, що може ускладнити підтримання міцних стосунків. Лише 50% молодих людей, які перебувають під опікою прийомних сімей, закінчують середню школу до 18 років, і лише 20 % вступають до вищих навчальних закладів після її закінчення. Дослідження доводять, що послуги наставництва для прийомної молоді є ефективним втручанням, яке позитивно впливає на широкий

спектр захисних факторів, включаючи покращення психічного здоров'я, успішність у навчанні, стосунки з однолітками, результати влаштування та задоволеність життям [9].

Цей Закон зобов'язує Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб надавати гранти на програми, що забезпечують наставництво для дітей у прийомних сім'ях та дітей, які мають досвід проживання у прийомних сім'ях. Наставництво в рамках таких програм має поєднувати молодь з відповідним чином перевіреними та навченими дорослими або однолітками-волонтерами та передбачати регулярні зустрічі, розраховані на принаймні один рік. Під наставництвом вищезазначений Закон розуміє структуровану програму: а) у межах якої діти та молодь належним чином поєднуються з перевіреними та навченими дорослими або однолітками-волонтерами для стабільних стосунків; б) яка включає прямі індивідуальні або групові послуги наставництва, що зосереджені на академічній підтримці, підвищенні успішності навчання, мінімізації ризикованої поведінки або сприянні розвитку соціальних навичок і здорових стосунків; в) що передбачає регулярні зустрічі та заходи, розраховані на принаймні 1 рік; г) яка призначена для задоволення соціального та емоційного розвитку дитини або підлітка, потреб дитини або підлітка в спілкуванні з дорослим, який піклується та підтримує її, а також потреб дитини або підлітка в набутті позитивного прикладу для наслідування, належних соціальних зв'язків та нормального життя [10].

Отже, як вбачається, в цілому модель та концепція менторських відносин за вищезазначеним Законом є тотожною моделі наставництва в межах вітчизняного законодавчого підходу, проте деякі відмінності прослідковуються в суб'єктному складі досліджуваних відносин. Зокрема, особами, на задоволення потреб яких встановлюється наставництво, є: а) діти з прийомного піклування, тобто діти, які були вилучені з-під опіки їхніх біологічних або прийомних батьків агентством із захисту дітей; б) діти з досвідом прийомного піклування, тобто діти, молодь та дорослі особи віком до 26 років, яких у будь-який час

було вилучено з-під опіки їхніх біологічних або прийомних батьків органом із захисту дітей. В той же час грантоодержувачами в контексті аналізованого Закону, яким надається фінансова підтримка задля створення або розширення та функціонування програм наставництва, можуть бути: некомерційна організація; державне агентство з опіки дітей; місцеве освітнє агентство; індіанське плем'я або племінна організація; релігійна організація.

Задля отримання гранту на впровадження програми наставництва потенційний грантоодержувач повинен подати до Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США перелік документів, що містять наступну інформацію: 1) опис програми, яка буде реалізована з використанням сум, наданих у рамках гранту, включаючи цільові результати, вік підопічного та прийнятність, вимоги до наставника, тривалість і частоту зустрічей, а також спроможність програми обслуговувати дітей і молодь таким чином, щоб реагувати на кольорових дітей і молодь, вагітних, молодь з корінних народів, молодь-представників ЛГБТ, молодь з обмеженими можливостями; 2) гарантії залучення до програми наставників, які успішно реалізовуватимуть програму та готові зіштовхнутися із труднощам, враховуватимуть расову, етнічну приналежність та різну ідентичність дітей; 3) гарантії того, що залучені до програми отримають інтенсивне та постійне навчання у сферах розвитку дитини, сімейної динаміки, розуміння прав прийомних дітей та молоді, підтримки переходу до дорослого життя, стратегій побудови стосунків тощо; 4) гарантії, що наставники пройшли належну перевірку та продемонстрували готовність виконувати всі аспекти програми наставництва у вигляді письмового плану перевірки та відбору наставників, включаючи вимоги до відповідності, та опису методів, які будуть використовуватися для проведення перевірки кримінального минулого всіх потенційних наставників, а також методів, які застосовуються для виключення наставників із судимістю за злочини проти дітей та наставників із судимістю, які були засуджені протягом останніх 10 років.

Кошти, отримані як грант в рамках реалізації програми наставництва за цим

Законом можуть покривати витрати на навчання та постійну підтримку наставників, винагороду наставників, витрати, пов'язані з участю наставника в програмі та витрати, пов'язані з розвитком дитини. Не пізніше, ніж через рік після надання фінансування, Закон зобов'язує Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб подати до Конгресу США звіт про використання коштів, що включатиме інформацію: а) про кількість програм, які отримали гранти на здійснення наставництва; 2) про наставників (загальна кількість, тривалість наставництва, демографічні дані); 3) про кількість дітей та молоді з прийомних сімей, що взяли участь у фінансованих програмах, та дітей і молоді, які перебувають у списках очікування на участь у програмах наставництва.

Отже, на підставі аналізу Закону про наставництво прийомної молоді можемо констатувати деяку схожість американського та українського законодавців у контексті нормативного визначення концепції наставництва у сфері піклування про дітей та молодь. По-перше, як і в Україні, у США має місце активне впровадження та реалізація програм наставництва для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а основною відмінністю в цьому контексті є те, що фокус-групу цих програм складають діти, які мали негативний досвід виховання у прийомних сім'ях, що позначилося на їх фізичному та психологічному розвитку. Зазначене не викликає подиву, оскільки у США інституційна система виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, була замінена сімейними формами виховання ще у 1960-х рр. [11]. Це хоча й демонструє величезну прірву між рівнями піклування про дітей-сиріт в Україні та США, однак вказує й на те, що поширення в нашій державі діяльності щодо наставництва на сімейні форми виховання, яке має відбутися в найближчій перспективі, здатне покращити вітчизняні стандарти соціального забезпечення дітей, що залишились без батьків, шляхом запровадження кращих світових практик у цій сфері.

По-друге, змістом наставництва над дітьми та молоддю з досвідом виховання у прийомних сім'ях у США за аналогією з Україною є надання їм послуг

із соціально-психологічної підтримки та підготовки їх до самостійного життя з боку дорослих чи однолітків, які пройшли спеціальне навчання, що сприяло набуттю ними знань та навичок, необхідних для здійснення ефективного наставництва.

По-третє, американське законодавство містить норми щодо заборони провадження наставницької діяльності особам із судимостями та кримінальним минулим, пов'язаним із вчиненням умисних злочинів проти дітей, що, безумовно, слід сприймати як важливу гарантію забезпечення безпеки дітей та молоді під час отримання ними послуг з наставництва.

В той же час варто виокремити й низку відмінностей у підходах до правового регулювання відносин щодо наставництва в Україні та США, ключовими серед яких є наступні: 1) наставницька діяльність щодо дітей та молоді з досвідом виховання у прийомних сім'ях фінансово заохочується з боку держави та широко підтримується наданням грантів із державного бюджету з метою реалізації численних програм наставництва, в той час, як в Україні фінансування наставництва здійснюється коштами благодійників та меценатів; 2) наставники мають право на оплату наданих ними послуг, повне фінансування їх навчання, відшкодування коштів, витрачених ними на реалізацію програми наставництва, а також на отримання коштів для покриття витрат, пов'язаних із розвитком дитини, на відміну від України, де діяльність щодо наставництва визнана безоплатною, а витрати, пов'язані з навчанням потенційних наставників та вирішенням інших організаційних питань, фінансуються за рахунок коштів громадських, благодійних організацій, інших джерел, не заборонених законодавством, або за власний рахунок наставників; 3) у США відсутнє законодавче закріплення формальних вимог до наставників, у тому числі щодо його мінімального віку, а відповідність особи для здійснення наставництва над дитиною встановлюється у кожному конкретному випадку з урахуванням специфіки програми, її фокус-групи, а також індивідуальних особливостей дитини.

Важливим нормативно-правовим актом, спрямованим на впорядкування наставницьких відносин у США, є також

Закон про наставництво заради успіху від 25.01.2023 р., спрямований на надання Міністерством освіти США грантів відповідним організаціям для створення, розширення або підтримки шкільних програм наставництва для допомоги учням із груп ризику в середній та вищій школах для розвитку когнітивних і соціально-емоційних навичок, щоб підготувати їх до успіху у вищій освіті та майбутній професійній діяльності [12]. Фокус-групою в контексті цього Закону є учні із груп ризику, до яких належать: 1) ті, що погано навчаються або ризикують кинути школу; 2) вагітні учні; 3) ті, що проживають у прийомних сім'ях або були вилучені з прийомних сімей; 4) безпритульні діти; 5) ті, що змінювали школу три або більше разів за останні 6 місяців; 6) ті, що в минулому стикалися із системою ювенальної юстиції; 7) ті, чиї батьки перебувають у в'язниці тощо. Натомість грантодержувачами за цим Законом можуть бути місцеві освітні агенції, школи з високим рівнем потреб або орган місцевого самоврядування, а також їх партнерство із некомерційною, громадською або релігійною організацією або закладом вищої освіти. Кошти, отримані в рамках реалізації програм наставництва за цим Законом, можуть бути використані на: розробку та проведення регулярних тренінгів для

наставників, оплату їх послуг, найняття персоналу для виконання або підтримки цілей шкільної програми наставництва.

У контексті вдосконалення механізму правового регулювання наставницьких відносин у США на особливу увагу заслуговує також представлений Конгресу влітку 2024 р. двопартійний законопроект H. R.9041 «Про співпрацю батьків із досвідченими стійкими наставниками» (Parents Engaging with Experienced Resilient), який також орієнтований на надання наставницьких послуг у системі соціального захисту дітей, проте фокус-групою за цим законопроектом є не діти та молодь, а їх батьки, опікуни, прийомні батьки та усиновителі, тобто йдеться про послуги наставництва за принципом «рівний-рівному» [13]. Зокрема, ним пропонується внесення змін до Закону США про соціальне забезпечення шляхом доповнення останнього положеннями про надання грантів на реалізацію програм допомоги опікунам в сім'ях, які перебувають в зоні ризику або в кризі, включаючи послуги наставництва «рівний-рівному», що забезпечують опікуна наставником, який має безпосередній життєвий досвід догляду за дитиною, яка повернулася в сім'ю після вилучення за сприяння служб збереження сім'ї для подолання ризику або кризи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Evan Linett. Mentorship Legislation Makes it to the National Stage. December 2, 2021 by Brief policy perspectives. URL: <https://policy-perspectives.org/2021/12/02/mentorship-legislation-makes-it-to-the-national-stage/> (дата звернення: 29.06.2025).
2. National Mentoring Month. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Mentoring_Month (дата звернення: 29.06.2025).
3. National Mentoring Month 2024. January 1 – January 31. URL: <https://www.awarenessdays.com/awareness-days-calendar/national-mentoring-month-2024-3/> (дата звернення: 29.06.2025).
4. A Proclamation on National Mentoring Month, 2024. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/12/29/a-proclamation-on-national-mentoring-month-2024/> (дата звернення: 29.06.2025).
5. H.R.6481 – Transition-to-Success Mentoring Act. 117th Congress (2021–2022). URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/6481/cosponsors> (дата звернення: 29.06.2025).
6. S.2198 – Mentoring to Succeed Act of 2021 117th Congress (2021–2022). URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/2198> (дата звернення: 29.06.2025).
7. H.R.9650 – Students Helping Young Students Act of 2022 117th Congress (2021–2022). URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/9650> (дата звернення: 29.06.2025).
8. H.R.9650 – Students Helping Young Students Act of 2022 117th Congress (2021–2022). URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/9650> (дата звернення: 29.06.2025).

9. MENTOR's Legislative Platform and Funding Priorities. URL: <https://www.mentoring.org/wp-content/uploads/2023/08/Foster-Youth-Mentoring-Act-118th-One-Pager.pdf> (дата звернення: 29.06.2025).

10. H.R.3443 – Foster Youth Mentoring Act of 2023. 118th Congress (2023–2024). URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/3443?s=1&r=7> (дата звернення: 29.06.2025).

11. Do Orphanages Still Exist in America? The Truth About "Adopting an Orphan". URL: <https://www.americanadoptions.com/adoption/do-orphanages-still-exist> (дата звернення: 29.06.2025).

12. H.R.525 – Mentoring to Succeed Act of 2023. Introduced in House (01/25/2023). URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/525/text?s=1&r=19> (дата звернення: 29.06.2025).

13. H.R.9041 – PEER Mentors Act of 2024. Introduced in House (07/15/2024). URL: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/9041/text> (дата звернення: 29.06.2025).